

P R Z E G L Ą D Z A C H O D N I O P O M O R S K I
ROCZNIK XXXI (LX) ROK 2016 ZESZYT 1

S T U D I A I R O Z P R A W Y

ROMAN CZAJA

Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu

WŁADZTWO RADY I GMINA
W REPREZENTACJI DUŻYCH MIAST PRUSKICH W ŚREDNIOWIECZU

Słowa kluczowe: miasta pruskie, ustrój miast, grupy społeczne, reprezentacja miasta
Keywords: Prussian towns, their regime, social groups, towns' representation

Problematyka reprezentacji miast i społeczeństwa miejskiego od kilkunastu lat budzi duże zainteresowanie badaczy zajmujących się dziejami średniowiecznej Europy w pełnym i późnym średniowieczu¹. Ten interdyscyplinarnie ukierunkowany nurt badawczy, metodologicznie nawiązujący do historii kulturowej, wyrósł z mających już długą tradycję badań nad miastem idealnym oraz postrzeganiem i przedstawianiem miasta. Jego zasługą jest między innymi zwrócenie większej uwagi na narzędzia (media) wykorzystywane do kreowania obrazu miast i grup, a także włączenie problematyki komunikacji do badań nad tworzeniem i funkcjonowaniem grup społecznych, prawno-ustrojową organizacją miasta komunalnego i rywalizacją o władzę². W historiografii hanzeatyckiej zagadnienia związane

¹ Przedstawienie historii i problematyki badań zob. J. Oberste, *Einführung: Städtische Repräsentation und die Fiktion der Kommune*, w: *Repräsentation der mittelalterlichen Stadt*, hrsg. v. J. Oberste, Regensburg 2008, s. 7–12; M. Boone, E. Lecuppre-Desjardin, J.P. Sosson, *Introduction*, w: *Le verbe, l'image et les représentations de la société urbaine au Moyen-Âge*, ed. M. Boone u.a., Antwerpen/Apeldoorn 2002, s. 7–14.

² C. Zimmermann, *Einleitung: Stadt und Medien*, w: *Stadt und Medien. Vom Mittelalter bis zu Gegenwart*, hrsg. v. C. Zimmermann (Städteforschung A. 85), Köln–Weimar–Wien 2012, s. 8 i n.; C. Meyer, „City Branding” im Mittelalter? *Städtische Medien der Imagepflege bis 1500*, w: tamże, s. 19–48.

z reprezentacją podejmowano głównie w kontekście badań nad grupami kierowniczymi³. W dotychczasowych badaniach niewiele uwagi poświęcano reprezentacji organizacji politycznej i prawno-ustrojowej miast hanzeatyckich. Celem prezentowanego przyczynku, ze względu na ograniczoną objętość uwzględniającego tylko źródła pisane, jest analiza sposobu reprezentacji organizacji politycznej, w szczególności zaś formy sprawowania władzy w hanzeatyckich miastach Prus. Z postawionym problemem wiąże się przede wszystkim odpowiedź na pytanie, w jakim stopniu uwzględniano w konstruowanym obrazie własnym udział wspólnoty obywateli w rządzeniu miastem i kreowaniu organów władzy, a w jakim przedstawiano miasto jako władztwo rady?

W pierwszej fazie rozwoju ustrojowego dużych miast pruskich, trwającej do końca XIII wieku, w reprezentacji dominował obraz wspólnoty obywateli działającej za pośrednictwem swoich organów komunalnych. Taką formę organizacji władzy wyrażały zarówno formuły używane w korespondencji, jak i w dokumentach. Jako wspólnoty polityczne miasta prezentowały się wobec władcy terytorialnego oraz wobec partnerów spoza państwa zakonnego. W 1258 roku *scultetus, scabini et universitas civium in Thorun* zawarli układ z biskupem kujawskim. Cztery lata później w porozumieniu z zakonem krzyżackim miasto reprezentowali *de ratulute und alle die burgere von Thurun*. Jako nadawcy listów kierowanych do rady Lubeki występują *advocatus, consules et commune civitatis* z Torunia (1280 r.) oraz z Chełmna (ok. 1300 r.)⁴. W Elblągu około 1300 roku spór z komturem prowadzili *der vogit, dy rotlüte unde dy bürger algemeyne*⁵.

Duży wpływ na pojawienie się nowych elementów w reprezentacji miast pruskich wywarło wykształcenie się na przełomie XIII i XIV wieku ustroju radzieckiego, w którym rady miejskie ograniczyły uprawnienia zgromadzenia obywateli w zakresie ustawodawstwa i wyboru urzędników, a także podporządkowały sobie

³ S. Rüter, *Prestige und Herrschaft. Zur Repräsentation der Lübecker Ratsherren in Mittelalter und Früher Neuzeit*, Köln–Weimar–Wien 2003; S. Dünnebeil, *Umzug und Tanz als Formen der „bewegten“ Repräsentation*, w: *Geschlechtergesellschaften, Zunft- Trinkstuben und Bruderschaften in spätmittelalterlichen und frühneuzeitlichen Städten*, hrsg. v. G. Fouquet, M. Steinbrink, G. Zeilinger, Ostfildern 2003, s. 129–146.

⁴ *Preußisches Urkundenbuch. Politische (allgemeine) Abteilung*, Bd. 1, T. 2, hrsg. v. A. Seraphim, Königsberg 1909, s. 40, 130, 261, 467.

⁵ *Codex diplomaticus Warmienses oder Regesten und Urkunden zur Geschichte Ermlands*, Bd. 1, hrsg. v. C.P. Woelky, J.M. Saage, Mainz 1860, Nr. 97.

urząd sędziego⁶. W konfliktach wewnętrznych, do których w dużych miastach pruskich dochodziło w I połowie XIV wieku, artykułowano dwa różne modele gminy – tradycyjny, w którym rada pojawia się jako organ komunalny kontrolowany przez wspólnotę obywateli, oraz wynikający z nowych warunków ustrojowych, prezentujący quasi monarchiczne władztwo oligarchii radzieckiej nad miastem. W 1345 roku mieszczanie Braniewa wystąpili przeciw radzie, oskarżając jej członków o pozbawienie obywateli prawa do udziału w elekcji rajców oraz zagarnięcie wspólnego dobra, za jakie uważano patrymonium ziemskie. W sporze tym biskup warmiński opowiedział się po stronie gminy. W obrazie miasta przedstawionym w wyroku władcy terytorialnego na pierwszym planie znajduje się wspólnota obywateli (*communitas civium*), której fundamentami są *unanimus consensus* i *concordia* oraz prawa zapisane w przywileju lokacyjnym⁷.

Inny obraz gminy miejskiej można dostrzec w dokumencie wielkiego mistrza Henryka Dusemera z 1346 roku, rozstrzygającym spór między *den ratlute und der gemeyne* o zagospodarowanie i użytkowanie gruntów przedmiejskich w Głównym Mieście Gdańsku. Władca kraju przyznał radzie prawo do organizowania przestrzeni przedmiejskiej i wykupowania gruntów mieszczan. W jego wyroku rajcy zostali przedstawieni jako instytucja podejmująca ostateczne decyzje dotyczące dobra wspólnego⁸.

Analiza formuł używanych w miejskiej piśmienności pragmatycznej oraz rytuały komunalne wskazują, że w dużych miastach pruskich podlegających władzy zakonu krzyżackiego, rady od początku XIV wieku starały się prezentować swoją zwierzchność nad gminą. Coraz częściej dawna formuła *scultetus, scabini et universitas civium* była zastępowana w korespondencji i dokumentach przez formułę *dominis consulibus, consules civitatis, dy ratmanne, de erbaren lude des rades*⁹. Przy ogłaszaniu wilkierzy w Gdańsku i Elblągu eksponowano głównie

⁶ R. Czaja, *Miasta pruskie a zakon krzyżacki. Studia nad stosunkami między miastem a władzą terytorialną w późnym średniowieczu*, Toruń 1999, s. 21 i n.; A. Semrau, *Die Organe der Stadtgemeinde nach kulmischem Rechte im 13. Jahrhundert*, „Mitteilungen des Copernicus Vereins für Wissenschaft und Kunst” 1921, H. 29, s. 1–26.

⁷ *Codex Dipolmaticus Warmiensis...*, Bd. 2, hrsg. v. C.P. Woelky, J.M. Saage, Mainz 1864, Nr. 49, s. 54 i n.; F. Buchholz, *Braunsberg im Wandel der Jahrhunderte*, Braunsberg 1934, s. 18.

⁸ P. Simson, *Geschichte der Stadt Danzig*, Bd. 4, Danzig 1918, Nr. 80, s. 36: „So welle wir ouch, wy is di ratlute... uf der stat fryheit gemachit habin gemeynlich zu der stat nuczce uf akkir, garten unde wysyn, das sal veste und stete blybin”.

⁹ *Urkundenbuch des Bistums Culm*, Bd. 1, hrsg. v. C.P. Woelky, Danzig 1885, s. 109, 117; *Preußisches Urkundenbuch...*, Bd. 1, 2, s. 566, 573; P. Simson, *Geschichte der Stadt...*, Nr. 81, 82.

wolę rajców: *ist der Rad eyn worden, wir ratmane*¹⁰. Podkreślić należy jednak, że polityczna forma gminy reprezentowana w przestrzeni publicznej wykazuje w skali Prus znaczące zróżnicowanie wynikające głównie z wielkości miasta i chronologii. W II połowie XIV i na początku XV wieku w Chełmnie i Starym Mieście Królewcu przy publikacji wilkierzy nadal pojawiała się formuła wskazująca na udział gminy w stanowieniu prawa¹¹. W podlegającym władzy biskupa warmińskiego Braniewie do końca XIV wieku w formułach kancelaryjnych stosowano zarówno odwołania do udziału wspólnoty obywateli w stanowieniu prawa i zarządzaniu miastem, jak i do władzy rady nad gminą¹², przy czym ta druga koncepcja gminy w coraz większym stopniu jest reprezentowana w źródłach od początku XV wieku¹³.

Władczą pozycję rady wobec gminy miejskiej prezentowały także rytuały odbywane w przestrzeni publicznej. Znane z pierwszej połowy XV wieku z Elbląga, Gdańska i Chełmna ceremonie wyboru rajców i wprowadzania na urząd nowej rady nie przywidywały aktywnego udziału zgromadzenia obywateli, którego rola ograniczała się jedynie do wysłuchania i przyjęcia do wiadomości decyzji kolegium radzieckiego¹⁴. Zgodnie z elbląskim statutem o wyborze rady z 1441 roku burmistrz z podcienia ratuszowego ogłaszał imiona i nazwiska członków nowej rady słowami: *Wir bitten euch zu hören... so habin wir gekorn noch alder gewohnheynt eynen burgermeyster und rathmann, dy willen wir euch nennen*¹⁵.

¹⁰ P. Simson, *Geschichte der Stadt...*, Nr. 95; A. Semrau, *Die mittelalterlichen Willküren der Altstadt und Neustadt Elbing*, „Mitteilungen des Copernicus Vereins für Wissenschaft und Kunst” 1926, H. 34, s. 42, 43, 46, 48, 49; *Scriptores rerum Prussicarum*, hrsg. v. Th. Hirsch, M. Toeppen, E. Strehlke, Bd. 4, Leipzig 1870, s. 336.

¹¹ W. Franz, *Königsberger Willküren*, Königsberg 1928, s. 31: „mit dem Rath und mit der gemeine diesser altenstadt Königsbergk”; A. Semrau, *Die Willkür der Stadt Kulm von etwa 1400*, „Mitteilungen des Copernicus Vereins für Wissenschaft und Kunst” 1927, H. 35, s. 36: „Dis sind dy willekore der burgere in dem Colmen”.

¹² *Codex Diplomaticus Warmiensis...*, Bd. 2, Nr. 420 (1368 r.) wilkierz stanowiony „mit guter eyntrecht und mit willen des gemeynen ratis”; tamże, Bd. 3, hrsg. v. C.P. Woelky, J.M. Saage, Mainz 1874, Nr. 154 (1383 r.), decyzja o powiększeniu patrymonium podjęta została przez „Rat zu Brunsberger enes mit rate und mit willen unsirs hernn byschofs und der ganzen gemeynen”.

¹³ *Codex Diplomaticus Warmiensis...*, Bd. 3, Nr. 268, 357, 419, 458.

¹⁴ *Scriptores rerum Prussicarum...*, s. 334 i n.; F. Schultz, *Die Stadt Kulm im Mittelalter*, *Zeitschrift des Westpreussischen Geschichtsvereins*, 1888, H. 23, s. 30 i n.; por. D.W. Poeck, *Rituale der Ratswahl. Zeichen und Zeremoniell der Ratssetzung in Europa (12.–18. Jahrhundert)*, Köln–Weimar–Wien 2003, s. 253.

¹⁵ M. Toeppen, *Elbinger Antiquitäten. Ein Beitrag zur Geschichte des städtischen Lebens im Mittelalter*, H. 1–3, Danzig 1871–1873, s. 177, 188.

Obraz gminy miejskiej podporządkowanej radzie miejskiej pojawia się również w treści przysięgi opracowanej przez radę Starego Miasta Królewca w 1449 roku dla starszych cechów i osób przyjmowanych do prawa miejskiego. Nowa rota przysięgi zawierała jedynie zapis o posłuszeństwie wobec rady miejskiej, pomijała zaś zobowiązania mieszczan wobec władcy kraju¹⁶. W kontekście manifestacji władczej pozycji rady należy traktować dążenia do społecznego wyróżnienia osoby burmistrza. Za ich świadectwo można uznać między innymi zarządzenie rady Starego Miasta Torunia z 1446 roku zobowiązujące starszych cechów do udziału w pogrzebie burmistrza oraz przywilej króla Kazimierza Jagiellończyka dla Gdańska z 1457 roku zezwalający burmistrzom na noszenie złotych ozdób¹⁷. Szczególnie silnie oddziaływały na społeczeństwo różne formy reprezentacji rady miejskiej w kościołach miejskich. Nasilenie starań rajców o zaznaczenie ich obecności w świątyniach i władzy nad kościołem parafialnym w formie stall radzieckich, kaplic rady i prawa do bezpłatnego pochówku silniej zaznacza się w dużych miastach pruskich od końca XIV wieku¹⁸. Z narastającą arystokratyzacją grup rządzących w społeczności komunalnej wiązała się formalno-prawna petryfikacja tytułatury członków rady dokonana przez władze Torunia w 1468 i 1475 roku¹⁹.

Można przypuszczać, że rzeczywiste uwarunkowania prawno-ustrojowe określonego miasta były tylko jednym z czynników wpływających na rozpowszechnianie za pośrednictwem tekstów, obrazów i rytuałów obraz gminy miejskiej. Nie ulega wątpliwości, że formy reprezentacji władzy komunalnej i miasta służyły kształtowaniu tożsamości grupowej oraz kreowaniu określonych postaw politycznych i z tego względu ulegały znacznym zmianom w zależności od warunków społeczno-politycznych. Tego typu uwarunkowania wpłynęły niewątpliwie na obraz społeczeństwa dużych miast pruskich prezentowany w ustawodawstwie miejskim. Publicznie odczytywane każdego roku po wyborze rady

¹⁶ R. Czaja, *Miasta pruskie...*, s. 213.

¹⁷ *Thorner Denkwürdigkeiten von 1345–1547*, hrsg. v. A. Voigt, Thorn 1904 (Mitteilungen des Copernicus Vereins für Wissenschaft und Kunst, 13), s. 67; P. Simson, *Geschichte der Stadt...*, Bd. 4, Nr. 142.

¹⁸ R. Czaja, *Grupy rządzące w miastach nadbałtyckich w średniowieczu*, Toruń 2008, s. 100 i n.; D. Poeck, *Rituale der Ratswahl...*, s. 238 i n.

¹⁹ *Thorner Denkwürdigkeiten...*, s. 109, 117.

wilkierze miejskie pełniły również ważną rolę w postrzeganiu własnego miasta i tworzeniu komunalnej tożsamości²⁰.

Dla reprezentacji komuny szczególne znaczenie miał wyrażany w statutach miejskich porządek społeczny. Analiza średniowiecznych wilkierzy miast pruskich stanowiących do połowy XV wieku wskazuje, że zróżnicowanie społeczeństwa miejskiego nie znalazło w nich większego odzwierciedlenia. W najstarszych toruńskich, chełmińskich i gdańskich statutach dotyczących organizacji wesel nie pojawia się związek między wystawnością uroczystości rodzinnych a statusem społecznym mieszczan²¹. Znamienny jest fakt, że wydane przez wielkiego mistrza w 1445 roku porządki krajowe przeciw luksusowi, w których dopuszczalną liczbę gości na ucztę weselnej uzależniono od pozycji społecznej, nie zostały włączone do zredagowanego około połowy XV wieku zbioru wilkierzy Głównego Miasta Gdańska. Znalazło się w nim jedynie ograniczenie wystawności sukni panny młodej w zależności od wysokości wiana²². Zbiory wilkierzy redagowane w miastach pruskich w okresie krzyżackim nie zawierają także przepisów reglamentujących noszenie odzieży przez różne grupy społeczne. Można jedynie wskazać na pojedyncze zarządzenia rad miejskich ograniczające wystawność ubrań w odniesieniu do całej społeczności miejskiej, bez uwzględniania społecznej stratyfikacji²³. Dopiero przy końcu XV wieku zaznacza się w ustawodawstwie miast pruskich silniejsza tendencja do uzależniania ubioru oraz wystawności uroczystości rodzinnych od pozycji społecznej. Na tle innych regionów strefy

²⁰ *Acten der Ständetage Preußens unter der Herrschaft des Deutschen Ordens*, hrsg. v. M. Toepfen, Bd. 1, Leipzig 1874, s. 66, 67; O. Günther, *Danziger Hochzeits- und Kleiderordnung*, „Zeitschrift des Westpreussischen Geschichtsvereins”, 42, 1900, s. 225; G. Michels, *Die Ordnung als Spiegel der Stadt*, w: *Das Preußenland als Forschungsaufgabe. Eine europäische Region in ihren geschichtlichen Bezügen. Festschrift für Udo Arnold zum 60. Geburtstag*, Lüneburg 2000, s. 370; K. Neitmann, *Die Publikation von Staatsverträgen und Landesordnungen im Deutschordensland Preußen*, w: *Kommunikationspraxis und Korrespondenzwesen im Mittelalter und in der Renaissance*, hrsg. v. H.-D. Heimann, I. Hlaváček, Paderborn 1998, s. 119 i n.

²¹ G. Bender, *Die ältesten Willküren der Neustadt Thorn (c. vom Jahre 1300)*, „Zeitschrift des Westpreussischen Geschichtsvereins” 7, 1882, s. 111; A. Semrau, *Die Willkür der Stadt Kulm...*, s. 36; A. Semrau, *Die mittelalterlichen Willküren...*, s. 42; W. Franz, *Königsberger Willküren...*, s. 22–65.

²² P. Simson, *Geschichte der Danziger Willkür*, Danzig 1904 (Quellen und Darstellungen zur Geschichte Westpreussens, 30), s. 59; O. Günther, *Zwei unbekannte altpreussische Willküren. Ein Danziger Willkür aus der Ordenszeit*, „Zeitschrift des Westpreussischen Geschichtsvereins”, 48, 1905, s. 10–25.

²³ B. Quassowski, *Obrigkeitsliche Wohlfahrtspflege in den Hansestädten des Deutschordenslandes (Braunsberg, Elbing, Königsberg, Kulm und Thorn) bis 1525*, T. 3, „Zeitschrift des Westpreussischen Geschichtsvereins”, 61, 1921, s. 128.

bałtyckiej wyraźnie widoczne jest jednak opóźnienie miast pruskich w zakresie reglamentacji przez ustawodawstwo antyzbytkowe podziałów społecznych. W miastach wendyjskich i inflanckich już w drugiej połowie XIV wieku wilkierze uzależniały wystawność uroczystości rodzinnych i ubioru od zamożności²⁴. Szukając odpowiedzi na pytanie, dlaczego dopiero na przełomie XV/XVI wieku na miejsce egalitarnego modelu gminy prezentowanego w wilkierzach miejskich do połowy XV wieku pojawia się zróżnicowany obraz społeczeństwa, należałoby uwzględnić sytuację polityczną w państwie zakonnym w pierwszej połowie XV wieku. Być może grupy rządzące wielkich miast pruskich w okresie rywalizacji politycznej z zakonem krzyżackim starały się reprezentować egalitarny obraz społeczeństwa, aby w ten sposób uzyskać pełniejsze poparcie i legitymizację swojej pozycji wobec władcy terytorialnego. Z tego też względu dążono do manifestowania w ustawodawstwie idei konstytuujących gminę, bezpieczeństwa, pokoju i zgody, a nie partykularnych interesów poszczególnych grup lub procesu zamykania się warstwy kierowniczej.

Dążenie rady miejskiej do legitymizacji działań politycznych poprzez kreowanie obrazu egalitarnej gminy, której istotą jest udział obywateli w rządach można także dostrzec w niezwykłym zachowaniu gdańskiej delegacji na zjeździe stanowym w Malborku 12 maja 1438 roku. Głównym tematem dyskutowanym przez wielkiego mistrza i miasta na tym spotkaniu była ratyfikacja traktatu Hanzy z Anglią, przeciw czemu występowała rada Głównego Miasta Gdańska. W celu przekonania władz zakonnych i delegatów pozostałych miast rajcy gdańscy, oprócz argumentów merytorycznych, wykorzystali także argument medialny. Wbrew stosowanej praktyce, zgodnie z którą delegatów na zjazdy wybierano tylko z kręgu rady²⁵, włączyli oni do swojej delegacji także *etczlichen von den scheppen, burgeren und gemeyne*²⁶. W ten sposób, prezentując „Civium unitas” gdańskiej gminy uzyskiwali dodatkową legitymizację stanowiska politycznego, które zresztą przeważało, gdyż zjazd opowiedział się przeciw ratyfikacji traktatu.

W XV i w początkach XVI wieku także grupy rządzące innych miast pruskich starały się prezentować w czasach wojen i wewnętrznych niepokojów

²⁴ Szerzej na ten temat zob. R. Czaja, *Spółczesność miast pruskich w średniowieczu w świetle źródeł normatywnych*, w: *Świat średniowiecza. Studia ofiarowane Profesorowi Henrykowi Samsonowiczowi*, red. A. Bartoszewicz i in., Warszawa 2010, s. 234–241.

²⁵ Charakterystyka delegatów rady na zjazdy stanowe zob. R. Skowrońska-Kamińska, *Posłowie wielkich miast pruskich w latach 1411–1454*, Malbork 2007, s. 35 i n.

²⁶ *Acten der Ständetage...*, Bd. 2, hrsg. v. M. Toeppen, Leipzig 1880, s. 60.

komunalną jedność i udział obywateli w rządach. Po wkroczeniu wojsk polskich do ziemi chełmińskiej w 1414 roku oraz po wybuchu wojny trzynastoletniej w 1454 roku rada Starego Miasta Torunia powołała 12-osobowe kolegium, które miało wspierać radą władze miejskie²⁷. Także w czasie rewolty przeciw radzie w 1523 roku podjęto decyzję, iż w „trudnych sprawach” rajcom powinni doradzać zaprzysiężeni reprezentanci pospólstwa²⁸. W kontekście rozważań nad reprezentacją gminy warto podkreślić, że w rotach przysięg, które składali mianowani doradcy, podkreślono ich służbę dla korzyści i pożytku całego miasta²⁹.

W pierwszej połowie XV wieku w niektórych rozporządzeniach rady Starego Miasta Torunia zaznaczono udział „starszych” w podejmowanych decyzjach. Stosowana w tych wypadkach formuła *rath mit den eltesten Herren* nie wynikała z pewnością z demokratyzacji ustroju i przełamania monopolu radzieckiej oligarchii na rządy w mieście³⁰. Należy ją rozumieć przede wszystkim jako element reprezentacji określonego obrazu komuny. Szczególnie interesująca jest pojawiająca się od połowy XV wieku tendencja do wyliczania grup i organów administracyjno-sądowych tworzących gminę miejską: *borgermeister, ratmanne, scheppen, gewerke und gemeine, der raht und elteste herren mit richter, Schoeppen, Kaufleuten und geschwornen der wercke, burgermeister, rathmanne, scheppen, kofmanne, ampte, und gemeyne, aus dem schluss des rates, gerichte, kaufleute und anderen zehen*³¹. Późnośredniowieczne i wczesnonowożytne opisy działającej

²⁷ *Thorner Denkwürdigkeiten...*, s. 47, 74; E. Cieślak, *Walki ustrojowe w Gdańsku i Toruniu oraz w niektórych miastach hanzeatyckich w XV w.*, Gdańsk 1960, s. 175.

²⁸ M. Toeppen, *Die älteste Thorner Stadtchronik*, „Zeitschrift des Westpreussischen Geschichtsvereins”, 42, 1900, s. 152: „das alle III aus den selbigen XXIII sollen beystitzen neben den Roth disser königlichen Stadt nicht theglich sunder yn schweren hendeln”; J. Buława, *Walki społeczno-ustrojowe w Toruniu w I połowie XVI wieku*, Toruń 1971, s. 43.

²⁹ *Thorner Denkwürdigkeiten...*, s. 47, 75: „Ich schwere, dass ich in diesem geschick und Kriege getreulich helfen und rahten will zu dieser Stadt Frommen, so war als mir Gott helfe un die Heiligen”; „der Stadt Ehre und Frommen zu bewahren”. Użyty w obu rotach termin *Frommen* należy w tym wypadku rozumieć jako korzyść, pożytek, zysk (Vorteil, Nutzen, Gewinn) zob. Deutsches Rechtswörterbuch, <http://drw-www.adw.uni-heidelberg.de/drw-cgi/zeige?index=lemmata&term=frommen&firstterm=frommen> (dostęp 10.11.2015).

³⁰ Tamże, s. 51 (1417 r.), s. 55 (1424 r.), s. 63, 64 (1443 r.), s. 65 (1444 r.), s. 77 (1454 r.), s. 93, 94, 96 (1461 r.), s. 103 (1464 r.), s. 107 (1466 r.), s. 108, 109 (1467 r.), s. 109, 110 (1469 r.).

³¹ *Acten der Ständetage...*, Bd. 4, hrsg. v. M. Toeppen, Leipzig 1884, s. 488; *Thorner Denkwürdigkeiten...*, s. 103, 184, 185; *Scriptores rerum Prussicarum...*, s. 488. Po wybuchu wojny trzynastoletniej grupy rządzące wielkich miast pruskich w celu uzyskania poparcia dla podejmowanych działań starały się informować pospólstwo o przebiegu wojny i decyzjach zjazdów stanowych, zob. E. Cieślak, *Walki ustrojowe...*, s. 149.

wspólnoty miejskiej akcentują także jej liczebną siłę, a niekiedy nawet kompletność: *die burger sind gemeinlich in merklicher zahl auf dem rathause versammelt gewesen* (Elbląg około 1454 r.), *In diesem Jahr kam die gancze Gemeine, nachbar bey nachbar aus der Neustadt auf das altstädtische Rathaus* (Toruń 1454 r.)³².

Podobne wyliczenie organów komunalnych i grup społecznych można odnaleźć w kronice napisanej przez sekretarza rady Johanna Lindaua. W opisie pojednania kończącego powstanie przeciw radzie, tzw. rebelię Koggego, znajduje się informacja o zebraniu mieszczan, w czasie którego podjęto decyzję o ustanowieniu nowej rady: *es geschee mit eintracht, willen und rate des ersamen rates, der scheppen, kouffleutte, wercke und der ganczen gemein*³³. Jako najważniejsze wartości, które legły o podstaw pojednania, kronikarz wymienia jedność i pokój oraz pomyślność, dobro i honor miasta³⁴. Zawarcie ugody zakończyła przysięga złożona przez wszystkich uczestników zebrania, którą Julia Możdżeń słusznie określa jako „akt ponownego zawiązywania wspólnoty wszystkich mieszkańców”³⁵. W relacji Johanna Lindaua można odnaleźć elementy, które w późnośredniowiecznych wyobrażeniach i piśarstwie politycznym stanowiły o istocie komuny miejskiej: jedność, dobro wspólne, współdziałanie przedstawicieli różnych organów komunalnych i profesji oraz pokój i przysięgę³⁶.

Sumując prezentowane uwagi należy przede wszystkim wskazać na fakt, że reprezentacja organizacji politycznej nie była prostą wypadkową rzeczywistych stosunków prawnoustrojowych. Do początku XIV wieku miasto przedstawiało się jako wspólnota obywateli, działająca bezpośrednio *in corpore* oraz za pośrednictwem swoich organów administracyjnych i sądowych. Wykształcenie

³² *Acten der Ständetage* IV, Nr. 202, s. 326; *Thorner Denkwürdigkeiten...*, s. 75.

³³ *Johann Lindaus Geschichte des dreizehnjährigen Krieges*, hrsg. v. Th. Hirsch, w: *Scriptores rerum Prussicarum...*, s. 533, także s. 536: „herrn burgirmeister, rathmanne, scheppen, kowfmann, ampte unde alle gantze gemein”.

³⁴ Tamże, s. 532, 533: „uff das man wider zcu eintracht und fride alumbe queme, und disser stat nucz, ere und gedeien...”

³⁵ J. Możdżeń, *Przedstawianie świata przez dziejopisarzy gdańskich na przełomie XV i XVI wieku*, Toruń 2014 (msp. dysertacji), s. 46 i n.; *Johann Lindaus Geschichte...*, s. 533, 536: „disser selbe rat also gekoren mit sampt den scheppen, kouffleuten, wercken und der ganczen gemein haben sich also geeiniget und bey schweren grossen eiden zcusammenen geschworen einer mit des andern beste umzccugehende, und disser stat nucz, ere und gedeien zcu suchende”.

³⁶ *Wie men wol eyn statt regyrn sol. Didaktische Literatur und berufliche Schreiben des Johann von Soest, gen. Steinwert*, hg. v. H.-D. Heimann, Soest 1986, s. 12, 16, 23 i n.; R. Czaja, *Średniowieczne miasto jako europejskie miejsce pamięci*, w: *Fundamenty średniowiecznej Europy*, red. Ż. Szytys i in., Pelplin 2013, s. 35 i n.

się w dużych miastach pruskich ustroju radzieckiego sprawiło, że także w reprezentacji miasta zaczęto artykułować władztwo rady nad komuną. Na uwagę zasługuje jednak fakt, iż mimo monopolizacji władzy w mieście przez oligarchię kupiecką, wbrew realiom ustrojowym, miasto także w XV wieku przedstawiało się jako wspólnota, której obywatele uczestniczą w stanowieniu prawa i podejmowaniu decyzji w interesie dobra wspólnego. Taką formę władzy prezentowano szczególnie w momentach narastającego zagrożenia zewnętrznego oraz w czasie konfliktów wewnętrznych. W odróżnieniu jednak od jednolitej wspólnoty *commune civitatis* lub *dy bürger algemeyne* pojawiającej się w źródłach z XIII i I połowy XIV wieku, komuna późnośredniowieczna prezentuje się jako społeczność zróżnicowana, tworzona przez różne grupy zawodowe (kupców, rzemieślników) i działająca za pośrednictwem różnych organów, jak rada, ława oraz cechy.

Bibliografia

Źródła

- Acten der Ständetage Preußens unter der Herrschaft des Deutschen Ordens*, hrsg. v. M. Toeppen, Bd. 1–4, Leipzig 1874–1882.
- Codex diplomaticus Warmiensis oder Regesten und Urkunden zur Geschichte Ermlands*, Bd. 1–3, hrsg. v. C.P. Woelky, J.M. Saage, Mainz 1860–1874.
- Johann Lindaus Geschichte des dreizehnjährigen Krieges*, hrsg. v. T. Hirsch, w: *Scriptores rerum Prussicarum*, hrsg. v. Th. Hirsch, M. Toeppen, E. Strehlke, Bd. 4, Leipzig 1870, s. 502–637.
- Urkundenbuch des Bistums Culm*, Bd. 1, hg. v. C.P. Woelky, Danzig 1885.
- Preußisches Urkundenbuch. Politische (allgemeine) Abteilung*, Bd. I, T. 2, hrsg. v. A. Seraphim, Königsberg 1909.
- Scriptores rerum Prussicarum*, hrsg. v. Th. Hirsch, M. Toeppen, E. Strehlke, Bd. 4, Leipzig 1870.
- Thorner Denkwürdigkeiten von 1345–1547*, hrsg. v. A. Voigt, Thorn 1904.
- Wie men wol eyn statt regyrn sol. Didaktische Literatur und berufliche Schreiben des Johann von Soest*, gen. Steinwert, hg. v. H.-D. Heimann, Soest 1986.

Opracowania

- Bender G., *Die ältesten Willküren der Neustadt Thorn (c. vom Jahre 1300)*, „Zeitschrift des Westpreussischen Geschichtsvereins”, 7, 1882, s. 97–125.
- Boone M., Lecuppre-Desjardin E., Sosson J.-P., *Introduction*, w: *Le verbe, l’image et les représentations de la société urbaine au Moyen-Age*, ed. M. Boone, E. Lecuppre-Desjardin, J.-P. Sosson, Antwerpen/Apeldoorn 2002, s. 7–14.
- Buchholz F., *Braunsberg im Wandel der Jahrhunderte*, Braunsberg 1934.

- Buława J., *Walki społeczno-ustrojowe w Toruniu w I połowie XVI wieku*, Toruń 1971.
- Cieślak E., *Walki ustrojowe w Gdańsku i Toruniu oraz w niektórych miastach hanzeatyckich w XV w.*, Gdańsk 1960.
- Czaja R., *Miasta pruskie a zakon krzyżacki. Studia nad stosunkami między miastem a władzą terytorialną w późnym średniowieczu*, Toruń 1999.
- Czaja R., *Grupy rządzące w miastach nadbałtyckich w średniowieczu*, Toruń 2008.
- Czaja R., *Spoleczeństwo miast pruskich w średniowieczu w świetle źródeł normatywnych*, w: *Świat średniowiecza. Studia ofiarowane Profesorowi Henrykowi Samsonowiczowi*, red. A. Bartoszewicz i in., Warszawa 2010, s. 234–241.
- Czaja R., *Średniowieczne miasto jako europejskie miejsce pamięci*, w: *Fundamenty średniowiecznej Europy*, red. Ż. Sztyls i in., Pelplin 2013, s. 27–40.
- Dünnebeil S., *Umzug und Tanz als Formen der „bewegten“ Repräsentation*, w: *Geschlechtergesellschaften, Zunft- Trinkstuben und Bruderschaften in spätmittelalterlichen und frühneuzeitlichen Städten*, hrsg. v. G. Fouquet, M. Steinbrink, G. Zeilinger, Ostfildern 2003, s. 129–146.
- Günther O., *Danziger Hochzeits- und Kleiderordnung*, „Zeitschrift des Westpreussischen Geschichtsvereins”, 42, 1900, s. 185–230.
- Günther O., *Zwei unbekannte altpreussische Willküren. Ein Danziger Willkür aus der Ordenszeit*, „Zeitschrift des Westpreussischen Geschichtsvereins”, 48, 1905, s. 3–82.
- Le verbe, l’image et les représentations de la société urbaine au Moyen-Age*, ed. M. Boone, E. Lecuppre-Desjardin, J.-P. Sosson, Antwerpen/Apeldoorn 2002.
- Meyer C., *„City Branding” im Mittelalter? Städtische Medien der Imagepflege bis 1500*, w: *Stadt und Medien. Vom Mittelalter bis zu Gegenwart*, hrsg. v. C. Zimmermann, Köln–Weimar–Wien 2012, s. 19–48 (Städteforschung, A/85).
- Michels G., *Die Ordnung als Spiegel der Stadt*, w: *Das Preußenland als Forschungsaufgabe. Eine europäische Region in ihren geschichtlichen Bezügen. Festschrift für Udo Arnold zum 60. Geburtstag*, hrsg. v. B. Jähnig, G. Michels, Lüneburg 2000, s. 369–382.
- Możdżeń J., *Przedstawianie świata przez dziejopisarzy gdańskich na przełomie XV i XVI wieku*, Toruń 2014 (msp. dysertacji).
- Neitmann, K. *Die Publikation von Staatsverträgen und Landesordnungen im Deutschordensland Preußen*, w: *Kommunikationspraxis und Korrespondenzwesen im Mittelalter und in der Renaissance*, hrsg. v. H.-D. Heimann, I. Hlaváček, Paderborn 1998, s. 113–124.
- Oberste J., *Einführung: Städtische Repräsentation und die Fiktion der Kommune*, w: *Repräsentation der mittelalterlichen Stadt*, hrsg. v. J. Oberste, Regensburg 2008, s. 7–12.
- Poock D.W., *Rituale der Ratswahl. Zeichen und Zeremoniell der Ratssetzung in Europa (12.–18. Jahrhundert)*, Köln–Weimar–Wien 2003.

- Quassowski B., *Obrigkeitsliche Wohlfahrtspflege in den Hansestädten des Deutschordenslandes (Braunsberg, Elbing, Königsberg, Kulm und Thorn) bis 1525*, T. 3, „Zeitschrift des Westpreussischen Geschichtsvereins”, 61, 1921, s. 103–148.
- Rüther S., *Prestige und Herrschaft. Zur Repräsentation der Lübecker Ratsherren in Mittelalter und Früher Neuzeit*, Köln–Weimar–Wien 2003.
- Schultz F., *Die Stadt Kulm im Mittelalter*, „Zeitschrift des Westpreussischen Geschichtsvereins” 1888, H. 23, s. 3–293.
- Semrau A., *Die Organe der Stadtgemeinde nach kulmischem Rechte im 13. Jahrhundert*, „Mitteilungen des Copernicus Vereins für Wissenschaft und Kunst” 1921, H. 29, s. 1–26.
- Semrau A., *Die mittelalterlichen Willküren der Altstadt und Neustadt Elbing*, „Mitteilungen des Copernicus Vereins für Wissenschaft und Kunst” 1926, H. 34, s. 1–80.
- Semrau A., *Die Willkür der Stadt Kulm von etwa 1400*, „Mitteilungen des Copernicus Vereins für Wissenschaft und Kunst” 1927, H. 35, s. 29–58.
- Simson P., *Geschichte der Danziger Willkür*, Danzig 1904 (Quellen und Darstellungen zur Geschichte Westpreussens, 3).
- Simson P., *Geschichte der Stadt Danzig*, Bd. 4, Danzig 1918.
- Toeppen M., *Elbinger Antiquitäten. Ein Beitrag zur Geschichte des städtischen Lebens im Mittelalter*, H. 1–3, Danzig 1871–1873.
- Toeppen M., *Die älteste Thorner Stadtchronik*, „Zeitschrift des Westpreussischen Geschichtsvereins”, 42, 1900, s. 117–182.
- Zimmermann C., *Einleitung: Stadt und Medien*, w: *Stadt und Medien. Vom Mittelalter bis zu Gegenwart*, hrsg. v. C. Zimmermann, Köln–Weimar–Wien 2012, s. 1–18 (Städteforschung, A/85).

STRESZCZENIE

Celem artykułu jest analiza przedstawiania przez wielkie miasta pruskie własnej organizacji politycznej, w szczególności zaś formy sprawowania władzy. Autor podejmuje próbę odpowiedzi na pytanie, w jakim stopniu konstruowany obraz własny uwzględniał udział wspólnoty obywateli w rządzeniu miastem i kreowaniu organów władzy, a w jakim przedstawiano miasto jako wspólnotę podlegającą władztwu rady. Podstawą wniosków są źródła pisane. Autor wykazuje, że do początku XIV wieku miasto reprezentowało się jako wspólnota obywateli, działająca bezpośrednio *in corpore* oraz za pośrednictwem swoich organów administracyjnych i sądowych. Wykształcenie się na przełomie XIII/XIV wieku w dużych miastach pruskich ustroju radzieckiego sprawiło,

że także w reprezentacji miasta zaczęto artykułować władztwo rady nad komuną. Mimo monopolizacji władzy w mieście przez oligarchię kupiecką, wbrew realiom ustrojowym, miasto przedstawiało się jako wspólnota, której obywatele uczestniczą w stanowieniu prawa i podejmowaniu decyzji w interesie dobra wspólnego. Taki model władzy komunalnej eksponowano szczególnie w czasach zagrożenia zewnętrznego oraz konfliktów wewnętrznych. W odróżnieniu jednak od jednolitej wspólnoty *commune civitatis* lub *dy bürger algemeyne* pojawiającej się w źródłach z XIII i I połowy XIV wieku, komuna późnośredniowieczna prezentuje się jako społeczność zróżnicowana, tworzona przez różne grupy zawodowe (kupców, rzemieślników) i działająca za pośrednictwem różnych organów: rady, ławy sądowej, cechów.

THE CONTROL OF THE COUNCIL AND THE DISTRICT COMMUNITY IN THE REPRESENTATION OF THE BIG PRUSSIAN TOWNS IN THE MIDDLE AGES

ABSTRACT

The purpose of the article has been to analyse the way the big Prussian towns presented their own political organisation and especially the form they exercised their power. The author attempts to answer the question to which extent the presented image took into consideration the contribution of the citizens' community in the control over the town and in the creation of the governing bodies, and to which extent the town was presented as a community under the control of the Council. The basis for the conclusions were written sources. The author has proved that until the beginning of the 16th century the town was represented as a community of its citizens, acting directly *in corpore* and through its administrative and judicial bodies. The fact that at the turn of the 13th and 14th centuries the regime in big Prussian towns became soviet in its character caused that also in the representation of the town the control of the council over the commune was started to be emphasised. In spite of the monopolising of power by the merchant oligarchy and in spite of the regime reality the town was presented as a community whose citizens participated in making laws and decisions in the interests of the common good. That was the model of communal power that was especially emphasised in times of internal conflict and external threats. Yet, unlike the homogenous community of *commune civitatis* or *dy bürger algemeyne* that appeared in the sources from the 13th century and the first half of 14th century the late Middle Ages commune seems to have been a diversified community created by various professional groups (merchants, artisans) and it acted through different bodies: a council, courts of law, guilds.